

ПИТАННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ ТА ТЕРМІНОЗНАВСТВА В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Стасюк Т.В., к.філол.н.

ПРОБЛЕМАТИКА Й ПЕРСПЕКТИВИ СОЦІОКОГНІТИВНОГО ТЕРМІНОЗНАВСТВА

Здійснено аналіз проблематики та перспектив соціокогнітивного термінознавства; встановлено й обґрунтовано специфічні властивості терміна як медіатора в процесі фахової комунікації.

Ключові слова: термін, соціокогнітивне термінознавство, семіотична природа терміна, фахова комунікація, проблематика, перспективи.

The comprehensive analysis of the problems and outlooks of sociocognitive terminology is performed; the essential features of term as a medium in professional communication are determined.

Key words: term, sociocognitive terminology, semiotic nature of termin, professional communication, range of problems, outlooks.

Осуществлён анализ проблематики и перспектив социокогнитивного терминоведения; установлены и обоснованы специфические свойства термина как медиатора в процессе профессиональной коммуникации.

Ключевые слова: термин, социокогнитивное терминоведение, семиотическая природа термина, профессиональная коммуникация, проблематика, перспективы.

У статті представлена проблематика вивчення терміна в соціокогнітивній парадигмі сучасної лінгвістики, аналіз терміна як лексичної одиниці, що відбиває гносеологічні та когнітивні категорії, несе в собі певну структуру різнопланової інформації.

Актуальність розвідки полягає в тому, що огляд проблематики соціокогнітивного термінознавства дозволить

комплексно проаналізувати новий ракурс досліджень терміна, термінологій, що розкриває перед сучасними лінгвістами широкі можливості з вивчення структур і форм мовної репрезентації.

Метою нашої роботи є огляд наукових проблем, питань, пов'язаних зі з'ясуванням природи терміна, які відображають когнітивні категорії та їх ознаки в термінології.

Для реалізації поставленої мети дослідження необхідно було вирішити наступні **завдання**: 1) систематизувати наукові погляди в межах соціокогнітивного термінознавства початку ХХІ століття, 2) уточнити природу терміна в ракурсі зміни парадигми вивчення.

Об'єктом дослідження стала сукупність проблем соціокогнітивного термінознавства.

Предметом дослідження став науковий дискурс, а саме фрагментарні представлення спроб авторів створення цілісного напрямку досліджень.

Наукове значення роботи полягає в комплексному аналізі проблем соціокогнітивного термінознавства, яке започаткувала в Україні В.Л. Іващенко, і спробі осмислення сучасного етапу розвитку термінознавства взагалі.

Теоретичну базу розвідки склали концепції термінознавців, присвячені різним аспектам дослідження термінології, професійного спілкування, мов для спеціальних цілей, професійної картини світу у ракурсі соціокогнітивного термінознавства.

Під впливом когнітивної і соціолінгвістики мета термінознавчих досліджень "перемістилася із вивчення специфічних властивостей терміна як мовної одиниці на його внутрішню (семіотичну) природу, зумовлену зв'язком із професійним пізнанням, комунікацією і професійною діяльністю, на проблему представлення знань у термінологічних та інших спеціальних одиницях" [2, с. 40].

Соціокогнітивне термінознавство – напрямок зарубіжного термінознавства, який сформувався на перетині когнітивної лінгвістики, зокрема когнітивної семантики, й соціотермінознавства, вивчає проблему функціонування терміна

в соціальному контексті з урахуванням ментальних процесів людської свідомості.

Сьогодні, із зміною наукової лінгвістичної парадигми [4, с. 112] в термінознавстві велику увагу приділяють наступним питанням:

- аналізу природи терміна з погляду когніції, соціології, онтології, аксіології, прагматики тощо;

- дослідженню властивостей терміна як вербалізованого засобу категоризації навколишнього світу: метафора, метонімія, полісемія, синонімія, варіативність тощо;

- вивченню ролі терміна в професійному пізнанні, в експертній і професійній діяльності людини;

- аналізу функцій терміна залежно від типу втіленого в них знання та сфери наукової, професійної чи експертної комунікації;

- управлінню термінологією, створенню термінологічних баз, баз знань, експертних репозиторіїв та фахових онтологій.

Уперше в термінознавстві висунуто проблему зв'язку термінотворення та терміновживання із типом професійної мовної особистості та характерним для неї когнітивним стилем [3, с. 262].

На сучасному етапі розвитку лінгвістики перед термінознавцями поставлено нові завдання:

- розробити когнітивну модель утворення і відтворення терміноконцепта;

- досягнути процеси наївної і наукової категоризації, а особливо категоризації у фаховому середовищі із вивченням залежності рівня деталізації фаху від рівня професіоналізму людини;

- розглянути сторони професійної ментальності фахівців тієї чи іншої сфери – відтворення у термінології стереотипів, професійного мислення й професійних амбіцій;

- вивчити особливості термінотворення і терміновживання у соціолінгвальній фаховій спільноті тощо.

Поява великих корпусів електронних текстів та комп'ютерних засобів їх використання докорінно змінили термінологічну практику. Так, робота термінологів допомагає сьогодні у сферах електронного перекладу, автоматичного пошуку інформації з електронного тексту, з семантичного вебу,

при створенні термінологічних дерев, мереж і фахових онтологій – формалізованих баз представлення знань певної галузі, де терміни подані у зв'язках.

Таким чином, термінознавці змінили ракурс наукових досліджень, звернулися до природи соціального у мові, у мовленні, у професійному мовленні, поєднуючи "соціо-" аспект (зовнішнього світу) з проблемами когніції (внутрішнього світу) людини, уявлень, знань, досвіду, мислення, ментальності фахівця.

Новітня проблематика наукових пошуків включає такі питання, як моделювання когнітивних процесів у сфері категоризації і номінації дійсності, виникнення й динаміка терміноконцептів, механізми наївної і наукової / фахової / експертної категоризації, механізми формулювання дефініції терміна (її складності, ступеня деталізації, узагальнення, охоплення динаміки середовища), проблеми відтворення у термінології знань, досвіду, стереотипів, професійного мислення й професійних амбіцій фахівців, особливості термінотворення і терміновживання у соціолінгвальній фаховій спільноті тощо.

Проаналізувавши вагомі положення соціокогнітивного термінознавства в основоположних напрямках наукової думки, ми можемо додати, що соціокогнітивний підхід сприяє:

- осмисленню нових, глибинних проблем терміна, до яких входить проблема ставлення людини до довкілля та її прагнення позначити в мові результати пізнання, результати перетворень та процесів професійної діяльності;

- системному дослідженню механізмів виникнення терміна, виявленню актуального в момент номінації "погляду" носіїв мови на той чи інший фрагмент дійсності;

- вивченню термінів у мові носіїв спеціального знання; аналізу процесів термінотворення, безпосередньо пов'язаного з формуванням, зберіганням і передаванням спеціальних знань;

- розглядові термінології не лише в гносеологічному, але і в онтологічному та тезаурусному аспектах з урахуванням особливостей організації спеціального знання та встановлення різних типів відношень між термінами;

- розглядові варіативності терміна, яка "здатна відобразити наявні структури знання, що організують всю систему

відомостей, які репрезентують конкретну сферу діяльності людини" [8, с. 65-77];

- дослідженню терміна як одиниці, яка представляє модель наукового знання в певній професійній сфері, що надає можливість вивчення зв'язків, які встановилися між ідеальними, тобто ментальними і матеріальними або мовними структурами [9, с. 13];

- аналізу термінів та терміносистем як "динамічних конструктів, які народжуються в дискурсі (мовленнєво-розумовій діяльності людини) і змінюють свій зміст і форму в процесі когніції" [11, с. 167];

- новому розумінню терміна як динамічної одиниці, яка народжується в процесі когніції (іноді уточнюють – у дискурсі), розвивається в міру поглиблення знання і стає більш-менш сталою у вигляді вербалізованого спеціального концепту тільки після формування певної теорії, що описує відповідну область знань і (або) діяльності [7, с. 172];

- інтерпретації терміна як похідної концептуалізації та категоризації світу людською свідомістю і мисленням, а його поняттєво-логічного змісту – як певної структури знань, "схопленого мовним знаком" [6, с. 31];

- вивченню термінології та терміносистеми як способів репрезентації певних шарів концепту, де терміносистема репрезентує науковий шар, тобто наукове знання, доступне лише фахівцям в тій чи іншій галузі знання і / або діяльності, а термінологія співвідноситься з усіма шарами;

- розробленню комплексного методу дослідження термінології, який включає моделювання як спосіб систематизації спеціальних знань у взаємозв'язку з тезаурусним описом термінологій, семантико-когнітивний і семантико-фреймовий аналіз як спосіб опису ментальних репрезентацій спеціального знання, його концептуального структурування і вербальної репрезентації [5, с. 4-38];

- усвідомленню термінології як результату когнітивної діяльності людини, як концептуальної інформації, яка вже "стала продуктом людського оброблення та структурування знань" [10, с. 82];

- вивченню передусім специфіки формування поняттєвого змісту термінів як втілення переважно раціонального мислення (когнітивно-психологічний аспект);

- вивченню терміна з позиції логосу лексику в контексті мовленнєвої діяльності (породження мовлення) як когнітивного процесу (когніції), отримання знання і його повідомлення, реалізації конкретного комунікативного наміру суб'єкта мовлення, тобто прагмоніма, що виконує функцію інформування та впливу.

Соціокогнітивний підхід дозволяє сформувати повніше й різнобічне знання про термін, оскільки враховує прототипну категоризацію, концептуалізацію професійно-наукової дійсності, досліджує пізнавальні процеси, формування первинного індивідуального лексикону й ментального лексикону фахівця.

Соціокогнітивне термінознавство зайняло нішу в річищі нових лінгвістичних парадигм, оскільки сама мовленнєва діяльність, переважно, включена до спеціальної (професійної, наукової) діяльності, а мовний знак розвивається у певній професійній сфері (від стадії її формування до сучасного стану). Соціокогнітивне термінознавство вивчає мовні знаки (терміни) у мовленнєво-розумовій діяльності людини.

У межах вивчення соціокогнітивного, психолінгвістичного, лінгво-прагматичного та інформаційного аспектів термінологічної номінації встановлюються й обґрунтовуються специфічні властивості терміна як медіатора в процесі фахової комунікації [1, с. 10].

Соціокогнітивне термінознавство вивчає також терміни як результат творчої діяльності людини, спрямованої на формування спеціальних іменувань, безпосередньо пов'язаних із процесом фахової комунікації, яка є основою розвитку наукового пізнання.

Якщо ми глибше звернемося по питання фахової комунікації, ролі соціуму в процесах, що впливають на термінотворення та терміновживання, то соціолінгвістичний підхід у термінознавстві пропонує зосередити увагу дослідників на таких проблемах:

- виявлення найістотніших закономірностей розвитку термінологій, законів становлення та трансформацій терміносфер, обґрунтування соціальної природи цих процесів, увага до соціального замовлення на терміни, антропологічний фактор у використанні та адаптації терміносистем;

- дослідження соціальної зумовленості розвитку й функціонування фахової мови, залежність використання лексичних засобів у фаховому та навчальному спілкуванні від соціальних і ситуативних чинників;

- аналіз процесів мовного спілкування, у яких основне значення мають такі чинники, як набір соціальних ролей, які виконують учасники комунікації, соціально-психологічні умови реалізації тих або інших мовних актів, термінологічна компетентність, культура терміновживання, умотивованість терміновживання, діапазон терміновживання;

- формування й функціонування фахових та експертно-навчальних термінолектів у сучасному термінологічному мегапросторі;

- вивчення фахового лексику, ідіолекту й термінолекту учасників експертно-фахового спілкування;

- новий вимір досліджень мови – спеціалізація на вивченні фахових мов (LSP), або технолектів, мов спеціальних галузей, мов спеціального призначення;

- вивчення соціальної варіативності мови, перемикання кодів фахового спілкування, соціальних рольових способів терміновживання, соціальних статусних особливостей терміновживання тощо.

Отже, нові підходи роблять можливим аналіз виникнення і еволюції спеціального знання, дозволяють виявити причини та механізми динамічних процесів у сфері термінологічної номінації й терміновживання.

Працюючи у когнітивному та соціологічному напрямках, термінознавці й термінологи створили сприятливе, основоположне й змістовне підґрунтя для розвитку вмотивованої, науково виправданої, місткої теорії терміна у світлі його функціонування в ментальному (когніція) і соціальному (соціум) зрізах.